

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KÁKOSY LÁSZLÓ

AZ EGYIPTOMI TÖRTÉNETSZEMLELET HATÁSA AZ ARANYKOR-MÍTOSZOKRA

«...akár nálatok, akár itt, akár más helyen történt valami szép, nagy, vagy valamilyen érdekességgel bíró dolog, amelyről hallomásból tudomást szereztünk, mindez régóta fel van írva és meg van örökítve itt a templomokban.» — mondotta a hagyomány szerint Solonnak egy öreg egyiptomi pap.¹

Az egyiptomi történelemtől valóban igen gazdag és sokrétű emléanyag áll a kutatás rendelkezésére. A Skorpió-buzogány és a Narmer paletta szimbolikus ábrázolásaitól a palermoi kő lapidáris rövidségű feljegyzéseim, az ó-, közép- és újbirodalom, a késői kor életrajzain, az újbirodalmi annalesek és az egyre részletesebbé váló királyfeliratokon át hosszú út vezetett Manethoig.²

A legősibb időkre vonatkozólag a történeti szövegeket a mítoszok helyettesítik. Az egyiptomiak nem ismerték a *praehistoria* fogalmát, s legalább is bizonyos korokban a világeremtéstől a Menesig terjedő periódust is az egyiptomi történelem szerves részének tekintették. Az egyiptomi történetiszemlelet és az aranykor problematikája ennek következtében szervesen összetartozik. E tanulmányunkban rá kívánunk mutatni az egyiptomi történetírás néhány olyan vonására, mely az aranykorelképzelés alakulására is befolyással bírt.

Feltűnő, hogy a történeti szövegek nagy száma ellenére sem találunk az egyiptomi nyelvben a *historia* szónak megfelelő értelmű kifejezést.³ Ennek okát csak részben kereshetjük az egyiptomi nyelv absztrakt fogalmak kifejezésére alkalmatlan jellegében. Sajátságos történetiszemleletükben kell a magyarázatnak rejtőznie.

Nem érthetünk egyet azzal az újabban hirdetett felfogással,⁴ mely szerint az egyiptomiak a történeti eseményeket egy meghatározott királyi ritus egyes mozzanataiként kezelték emlékeiken. A rituális cselekmények valóban nagy szerepet játszottak az uralkodó életének fontosabb eseményeinél, ettől függetlenül azonban minden uralkodó egyik fő céljának tartotta, hogy az ő korában történt fontos, vagy fontosnak gondolt eseményeket feljegyezze, és az utókor számára minél hatásosabb módon megörökítse. Közismerten éppen annak kihangsúlyozására törekedtek, hogy elődeik alatt nem történtek hasonló jelentős dolgok. Annyi kétségtelenül igaz, hogy a történeti szövegek egyes kitételeinek alkalmazása a konzervatív egyiptomi szemlelet következtében valósággal kötelezővé vált, s toposzok kialakulására vezetett, ezeket azonban semmiképpen sem lehet egy állítólagos rituálé előre meghatározott állandó részeinek tekinteni.⁵

¹ Platon: Timaios 23a (ed. A. Rivaud, Paris, 1925 135 sk.).

² Újabban ld. W. Helck : Untersuchungen zu Manetho und den ägyptischen Königslisten. (Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Ägyptens. Bd. XVIII. Berlin, 1956); W. G. Waddell : Manetho. London 1940.

³ Vö. L. Bull etc.: The Idea of History in the Ancient Near East. New Haven 1955. 3.

⁴ W. Helck — E. Otto: Kleines Wörterbuch der Aegyptologie. Wiesbaden 1956. 117 sk.

⁵ A toposzok állandó alkalmazása (a jogrend helyreállítása, lázadások leverése Nubiában stb.) gyakran a történeti megbízhatóságot is veszélyezteti. Ennek a jelenségnek nagy elterjedtségét bizonyítja, hogy nemcsak írásos forrásokban, hanem történeti vonatkozású művészeti emlékeken is találkozunk vele. Pl. II. Phiops fáraó szakkarai halotti templomában Šahure győzelmi ábrázolásait kopírozhatta le annyira «hüen», hogy még a legyőzött líbiai fejedelmek nevét sem változtatta meg. A fáraó kötelességének érezte elődei mintájára egy líbiai hadjárat megörökítését. (H. Kees : Das alte Ägypten. Berlin 1956. 94.)

A történeti tudat további vizsgálataink szempontjából lényeges néhány alapvonásának áttekintésénél nemcsak a hivatalos, hanem a népi elemeket is tekintetbe vesszük, s ezért a történeti szövegek területén kivéleső források vonatkozó adatait is felhasználjuk.

Az egyiptomi történeti tudat egyik alapkérdése: hogyan vélekedtek történetük egyes korszakairól, személyiségeiről.

A későbbi egyiptomi és antik hagyományból az óbirodalommal szemben elfoglalt álláspontot ismerjük leginkább. Figyelemre méltó tény, hogy a korszak két legjelentősebb alakjának, Cheopsnak és Chephrénnek megítélése nagyjából egységes. Már a hyksos korból származó Westcar papirusz⁶ is félreérthetetlen, bár még nem túlságosan kiélezett ellenérzéssel kezeli Cheopsot. Dedi varázsló már megjósolja a királynak a dinasztia bukását,⁷ s egy másik részlet megemlíti, hogy az új uralkodóház tagjai fogják az istenek tiszteletét helyreállítani.⁸ Cheops vallástalanságáról Hérodotos⁹ is beszél, s az uralkodó iránt érzett gyűlöletet is említi.¹⁰ Diodóros szerint Cheops és Chephrén annyira féltek a végsőkig elnyomott nép bosszújától, hogy nem is mertek piramisokba temetkezni.¹¹ A nagy piramisok építői iránt érzett gyűlölet úgy látszik az egyiptomi történeti hagyomány állandó elemei közé tartozott. Az előbbi népi jellegű tradícióval szemben talán a későkori hivatalos álláspontot tükrözi Manetho rehabilitációs kísérlete. Megemlíti ugyanis, hogy a nagy piramis építője élete végén bűnbánatot tartott, s szent könyvet írt, melyeket az egyiptomiak nagy kincsnek tartottak.¹²

Sokkal gyakoribb eset azonban, hogy a régi idők egyes nevezetes alakjai sok évszázaddal, vagy évezreddel haláluk után különböző okok miatt nagy népszerűsége tesznek szert. Az óbirodalom uralkodói közül Šnofru nyújtja erre a legjobb példát. Posener¹³ kitűnő munkájában megállapítja, hogy Neferti intelmeinek prólogusában, s a Westcar papirusz bevezető részében ennek az uralkodónak közvetlen emberi vonásai nyilatkoznak meg. Kagemni (más olvasat szerint Gemnikai) intelmei¹⁴ a «jótevő király az egész országban» címet adják neki. A XII. dinasztia alatt a Šnofru név nagy elterjedt ségnek örvend széles körökben.¹⁵ Úgy tűnik, hogy a középbiradalom uralkodói Šnofru népszerűségének ápolásával akarták kifejezésre juttatni, hogy nem Cheops és Chephrén zsarnoki rendszerét akarják feleleveníteni, hanem Šnofru patriarkálisabb monarchiáját tekintik eszményképüknek.

A későbbi korszakokban is ismeretes jelenség volt egy-egy jelentős személyiség népszerűségének vagy tiszteletének hirtelen, vagy fokozatos előtérbe kerülése. Ezek részletezése helyett most csupán néhány jellemző esetet kívánunk megemlíteni. Az újbirodalom idején a thébai munkások között I. Amenophis király és Ahmes Nefertari királynő védő és jóistenek szerepét játszotta. II. Ramses is tényleges isteni tiszteletet élvezett.¹⁶ A hivatalos és népi történeteszmélet egyaránt táplálta ennek az uralkodónak a kultuszát. Már IV. Ramses egyik sztéléjén mint eszménykép jelenik meg,¹⁷ s kb. egy évezreddel halála után Honsu nagy aretalogiai legendája, a Bentreš sztélé¹⁸ az isten csodatettét, a behteni hercegnő meggyógyítását II. Ramses korába helyezi.

⁶ Publikálta A. Erman : Die Märchen des Papyrus Westcar. I.—II. Berlin 1890.

⁷ IX. 11 sk.

⁸ IX. 25 skk.

⁹ II. 124.

¹⁰ II. 128.

¹¹ I. 64.

¹² Eus. Arm. Chron. 138. F. Jacoby : Die Fragmente der griechischen Historiker III. Leiden 1958. 24.

¹³ Littérature et politique dans l'Égypte de la XIIe dynastie Paris 1956., kül. 31 skk.

¹⁴ Pap. Prisse 2, 8.

¹⁵ Posener : i. m. 33. H. Ranke : Die ägyptischen Personennamen. Hamburg 1934. 315.

¹⁶ Ld. pl. J. Černý : Le culte d'Amenophis I-er chez les ouvriers de la nécropole Thébaine. BIFAO 27 (1927) 159 skk., ua. Egyptian Stelae in the Bankes Collection. Oxford 1958. passim; P. Bruyère : Rapport sur les fouilles de Deir el Médineh. (1934—35) (Le Caire, 1939) 175 skk.; E. Otto : Die Topographie des thebanischen Gaues. Berlin 1952. Untersuchungen... XVI 57 skk.

¹⁷ Ld. pl. G. Roeder : Ramses II. als Gott. ZÄS 61 57 skk.; J. J. Clère : Kémi 11 (1950) 24 skk.

¹⁸ A. Mariette : Abydos. II. Paris 1880. 234 sk.

A nagy király fia, Haemuaset memphisi főpap is nagy szerepet játszik a késői hagyományban. A démotikus irodalomban mint nagytudású varázsló jelenik meg,¹⁹ a Halottak Könyve egyes fejezeteinek írójaként is említik,²⁰ a Sóthis könyv listáján pedig már mint király szerepel.²¹

Amenophis, Hapu fia,²² III. Amenophis korának ez az érdekes alakja, aki lényében katonai pályát futott be, az utókor szemében egyre inkább kizárólagosan tudós vonásait ölti magára, majd végül gyógyító istenné lesz. A késői kor történelemszemlélete egyébként is egyre irreálisabb vonásokkal ruházza fel a régi idők nevezetes egyéniségeit. Ekkor lesz Imhotep²³ is istenné, s a kis bronzszobrok tömege, melyek kezében papirusztekercset tartva elgondolkozó arccal ábrázolják, bizonyítják nagy népszerűségét. Az egyiptomi szellemi fejlődés ebben a korban egyre inkább a mágia és a misztika felé fordul. Ezzel függ össze az a jelenség is, hogy a nép képzelete földöntúli lényeket formál az ősből. A Fajumban Pramarrés király, a Labyrinthos építetője örvend nagy tisztelteknek.²⁴ Egy hozzá intézett görög nyelvű himnusz szerint megértette a madarak nyelvét, s vitorlás kocsin száguldott fel a hegyekre.²⁵ Petesuchost, az előbb említett templom másik állítólagos építőjét krokodilus formájában tisztelték.²⁶

Az egyiptomi történelemszemlélet szerint a nagy eseményeket a királyok és az istenek irányították. Ez utóbbiak szerepének fokozatosan egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Az obligát és elszürkült «nap fia» cím mellett részletesen kidolgozott legendák jelennek meg a királyok isteni származásáról. A Westcar papirusz²⁷ az V. dinasztia királyainak, mint nagyeremeknek a születését meséli el. Hatšepsut²⁸ és III. Amenophis²⁹ születési legendája Amon isten és a királynő nászát, valamint az isteni gyermek világra jöttét ismerteti. Mikor a trónöröklés törvényes rendjében valami zavar áll be, az istenek beavatkozási rendezi a helyzetet. III. Thutmosist egy ünnepség alkalmával Amon szobra jelöli ki királynak,³⁰ Horemhebet a Ht nswt-i Horus viszi el Thébába Amonhoz, aki aztán királlyá koronázza.³¹ Az állami és a háborús ügyekbe is gyakran beavatkoznak az istenek. Hatšepsut punti expedícióját az Amon templomból kihallatszó isteni szózat rendeli el.³² II. Ramses, mikor a kaedei csatában életveszélybe jut, atyjához, Amonhoz fordul segítségért.³³ Szintén II. Ramses korából származik a «házassági sztélé», mely szerint az istenség a téli időszakban csodálatos jó időt hoz, hogy a hettita

¹⁹ Újabbban ld. *S. Donadoni* : MDIK 15 (Festschrift Junker, 1957) 43 skk. A régebbi irodalomra vö. *J. B. Pritchard* : ANET² 29.

²⁰ *W. Pleyte* : Chapitres supplémentaires du Livre des Morts. Leiden 1881. 126 sk (167–174 fejezetek). Vö. *F. Ll. Griffith* : Stories of the High Priests of Memphis. Oxford 1900. 3, 1. jegyzet.

²¹ *Jacoby* : i. m. 67.

²² Életéről és a vele kapcsolatos irodalomról legjobb összefoglalás: *W. Helck* : Der Einfluss der Militärführer in der 18. ägyptischen Dynastie. (Leipzig 1939) 2 skk. Újabbban: *A. Rowe* : ASAE 40 (1940) 32; *B. H. Stricker* : *ΦΡΙΤΟΒΑΥΤΗΘ* OMRO 1943 30 skk.; *H. Kees* : Das Priestertum im ägyptischen Staat vom Neuen Reich bis zur Spätzeit. Leiden–Köln 1953. 148; *E. Brunner Traut* : Die altägyptischen Scherbenbilder... (Bildostraka. Wiesbaden 1956) 53; *H. Wild* : MDIK 16 (Festschrift Junker II. 1958.) 406 skk.

²³ *K. Sethe* : Imhotep, der Asklepios der Ägypter. (Untersuchungen... II. Leipzig, 1902); *J. B. Hurry* : Imhotep... Oxford 1930; *E. Otto* : ZÁS 78 (1942) 28 skk.; *A. Bataille* : Les Memnonia... Le Caire, 1952. 102 sk., stb.

²⁴ *A. Erman* : Die Religion der Ägypter. Berlin, 1934. 394, *O. Rubensohn* : ZÁS 42 (1905) 111 skk.; *O. Guéraud* : ASAE 40 (1940) 553 skk.; *H. Kees* : PW. Labyrinthos. 324.

²⁵ *A. Vogliano* : Primo rapporto degli scavi condotti dalla Missione archeologica d'Egitto... nella zona di Medinet Madi. Milano 1936. 38 sk.

²⁶ *Erman* : Religion... 395. *Kees* véleménye szerint (PW. Suchos 548) a Petesuchos név nem isteni uralkodó, hanem egy krokodilus jelöl. Pramarrés példája alapján véleményünk szerint legvalószínűbb, hogy a Petesuchos név egy ősi királyt és egy szent krokodilust is jelentett.

²⁷ X. 11 skk.

²⁸ Urk. IV. 216 skk.

²⁹ Urk. IV. 1713 skk.

³⁰ Urk. IV. 158 sk.

³¹ Urk. IV. 2113 skk.

³² Urk. IV. 342 sk.

³³ *Ch. Kuentz* : La bataille de Qadesh. Le Caire, 1928–34. 243 skk.

királyleány Egyiptomba való utazását megkönnyítse.³⁴ Merneptahnak a sorsdöntő líbiai hadjárat közben Ptah isten jelenik meg álmában és kardot nyújt át neki.³⁵ Az «Izrael sztélén»³⁶ a líbiaiakkal vívott háború eseményei félig-meddig már a mitikus szférába tevődnek át.

Az újbirodalom végén az istenek befolyásának és beavatkozásának említése már nemcsak a jámborság kifejeződése, vagy irodalmi fogás, hanem az Amon papság hatalmának növekedése következtében egyre inkább kézzelfogható «valósággá» válik. A legjelentéktelenebb perecskétől a legkényesebb állami ügyekig mindent az istenszobrok bólintása, vagy rosszallása dönt el. Amon papjai végül a trónt is birtokukba veszik, ami lehetővé teszi egy teljes mértékben theokratikus rendszer kialakítását.³⁷

A mitoszok arról beszélnek, hogy az ősi aranykorban istenek uralkodtak Egyiptom felett, s ezek eltávozása jelezte ennek a boldog korszaknak a végét.

Az egyiptomi történelemszemlélet szerint mindig súlyos következményekkel jár az, ha az istenek magára hagyják az országot. Ipuwer a forradalom eseményeinek leírása közben kétségbeesetten keresi isten hatalmát.³⁸ Hasonló gondolat jelenik meg a Merikaré intelmekben is.³⁹ Tutanhamon restaurációs sztéléje⁴⁰ és a Harris papirusz a zavaros korszakok végét az istenek megbékülésével hozza kapcsolatba.

Az eddig említett forrásoktól erősen eltérő jellege van a Démotikus Krónikának, mely a Bibliához hasonlóan az egyes királyok gonoszságában látja bukásuk okát.⁴¹

Az aranykor-elképzelések alakulása szempontjából nagy jelentősége van annak a ténynek, hogy tudósoktól eltekintve a késői korban az egyiptomiak — más népekhez hasonlóan — a régi időről meglehetősen bizonytalan ismeretekkel rendelkeztek. Jellemző példáját látjuk ennek Hérodotosnál, aki egyiptomi forrásai alapján azt írja, hogy az első király óta 11340 év telt el,⁴² s az uralkodók sorrendjét is teljesen hibásan adja meg. A kronológiai tudatlanság egyik bizonyítéka a 2. Setna regény egy helye is, mely szerint III. Thutmosis és II. Ramsest 1500 éves időköz választja el.⁴³ («Folklor kronológia.»)

A nép számára lassan ködössé váló korszakok egyre több mitikus vonást vettek fel; uralkodóik, nevezetes személyiségeik alakja, tettei néha negatív, de legtöbbször pozitív irányban emberfelettire nőttek. Mint az eddigi *vázlatos* áttekintésből is látható, az egyiptomi történelemszemlélet nem egységes. A korábbi realisabb, józanabb iránnyal szemben később egyre inkább a vallásos, mitikus elemek jutnak előtérbe. A régi «boldog» időkre való vágyakozó visszatekintést tekinthetjük egy olyan vonásnak, mely az egyiptomi történelem majdnem minden korszakában kimutatható, s melynek döntő része volt az aranykormitoszok kialakulásában.

³⁴ Ch. Kuentz : ASAE 25 (1925) 216. 38. sor.

³⁵ J. De Rougé : Inscriptions hiéroglyphiques... III. (Études égyptologiques X. Paris, 1877-) CLXXXV sk.

³⁶ W. Spiegelberg : ZÁS 34 (1896) 1 skk.

³⁷ E. Meyer : Gottesstaat, Militärherrschaft und Ständewesen in Ägypten. SPAW 1928; H. Kees : Herihor und die Aufrichtung des Thebanischen Gottesstaates. (Gött. Nachr. d. Altertumswiss. II. 1 1936.); A. Scharff—E. Seidl : Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des Neuen Reiches. (Ägyptol. Forschungen 10) Hamburg—New York 1939. 38 skk. stb.

³⁸ 12, 5—6. Vö. A. H. Gardiner : Admonitions of an Egyptian Sage. Leipzig, 1909; Kákósy : AntTan. 4 (1957) 332.

³⁹ 124. sor. A. Volten : Zwei altägyptische politische Schriften. Analecta Aegyptiaca IV. Kopenhagen 1945, 66.

⁴⁰ Urk. IV. 2030 sk. A Harris papiruszra ld.: W. Erichsen : Papyrus Harris I. Bibliotheca Aegyptiaca V. Bruxelles 1933. 91. (75, 6).

⁴¹ Vö. Fr. K. Kienitz : Die politische Geschichte Ägyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert vor der Zeitwende. Berlin 1953. 136 skk. A szöveg mitológiai részét *Wesetzky V.* elemezte legutóbb: WZKM 49 (1942) 161 skk.

⁴² II. 142.

⁴³ Griffith : Stories... 54. (Jegyzet a III. 1-hez.)